

D E

Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief

Z E V E N -

Faargang 25, 2009, nummer 1

T I E N D E

Uitgeverij Verloren

E E U W

De zeventiende eeuw Tijdschrift van de Werkgroep Zeventiende Eeuw
Cultuur in de Nederlanden Verschijnt tweemaal per jaar.
in interdisciplinair perspectief ISSN 0921-142x.

Informatie <http://www.let.uu.nl/nederlands/nlren/werkgroep17>

Redactie mw.dr. M. de Baar (Kerkgeschiedenis, RUG)
dr. F. Blom (Neerlandistiek, UvA)
mw.dr. K. De Clippel (Kunstgeschiedenis, UU)
mw.dr. J. De Landtsheer (Neolatijn, KU Leuven)
dr. M. van Groesen (Geschiedenis, UvA)
mw.dr. O. van Marion (Neerlandistiek, UL)
Redactieassistent: mw. F. Dietz MA (UU)

Boeken ter recensie en signalementen graag sturen naar:
mw. L. Hesp, Historisch Seminarium, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam
(L.M.J.B.Hesp@uva.nl).

Bijdragen, brieven en correspondentie sturen naar de redactiesecretaris:
mw. F. Dietz, Departement Nederlands, Trans 10, 3512 JK Utrecht
(F.M.Dietz@uu.nl).

De redactie maakt bij de beoordeling van conceptartikelen gebruik van
externe referenten.

Uitgever Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum,
tel. 035-6859856, fax 035-6836557, bestel@verloren.nl

Omslag Afbeelding: Willem Buytewech, *Italiaans edelman*, ca. 1615, ets, 190 x 170 mm.

Abonnementen Het abonnement is inbegrepen in het lidmaatschap van de Werkgroep Ze-
ventiende Eeuw, dat voor 2009 is vastgesteld op € 40,-. Studenten (voltijds
studerend aan een universiteit of hogeschool) komen in aanmerking voor
reductie en dat voor ten hoogste twee jaren. Zij betalen € 20,- (onder over-
legging kopie collegekaart).
Aanmeldingen, adreswijzigingen en opzeggingen bij Uitgeverij Verloren.

Losse nummers en nabestellingen Losse nummers kosten € 20,- voor leden buiten de Benelux te verhogen met
€ 5,- (verzendkosten), en zijn verkrijgbaar bij de uitgever. Oude jaargangen
kunnen, voor zover voorradig, worden nabesteld, eveneens bij Uitgeverij
Verloren. Voor losse nummers en nabestellingen geldt altijd de volle prijs.

Advertenties Gaarne zenden aan de uitgever.
Tarieven: 1/1 pagina € 190,-, 1/2 pagina € 120,-

Overdrukken De auteurs ontvangen van het door hen geschreven artikel 20 gratis over-
drukken uit doordruk, geniet in voorbedrukte omslag.

Auteursrechten voorbehouden Overnemen van artikelen of (een) gedeelte(n) van (een) artikel(en) is alleen
toegestaan met schriftelijke toestemming van de redactie en de uitgever.

Kopij-aanwijzingen Zie binnen-achterkant van het omslag.

De pen als wapen?

In handschrift circulerend satirisch rijmwerk over kerkelijke conflicten in de late zeventiende eeuw

JOKE SPAANS

Schrijvers werden in de zeventiende eeuw getypeerd door ze te vergelijken met insecten. Sommige waren als mieren die alleen maar eindeloos weetjes konden verzamelen, zonder er veel nuttigs mee te doen. Andere zetten als spinnen alles wat ze verzamelden om in gif en in webdraden om hun rivalen mee te verschalken. Het hoogst in aanzien staande type auteur geleet de bijen die uit alle bloemen nectar zuigen en in zoete en voedzame honing omzetten.¹ Aan deze bekende drieslag zou ik een diersoort willen toevoegen: die van de krekels die zingen zolang het zomer is.

Die krekels meen ik aan te treffen in de publiciteit rond de conflicten waarmee de lange zeventiende eeuw zo rijk gezegend was. Ik beperk mij daarbij tot kerkelijke conflicten. Die conflicten werden geanalyseerd in geleerde theologische verhandelingen, en naar verluidt ook in daverende preken. Ze werden bovendien becommentarieerd in pamfletten en spotprenten. Dit gedrukte materiaal wordt tegenwoordig via elektronische catalogi en bestanden in hoog tempo ontsloten. Het onderzoek naar pamfletten en prenten bloeit navenant. Tijdens deze conflicten circuleerden er echter ook anonieme berijmde teksten in handschrift, die zich moeilijk laten ontsluiten, en waar voor ons vakgebied nog niet veel mee gedaan is. Ze zitten verstopt in particuliere verzamelingen en bundels 'varia'. Datering en interpretatie is vaak alleen mogelijk in samenhang met archivalia, pamfletten en prenten.² Ze zijn niet scherp van deze beide laatste genres te onderscheiden: ook in pamfletten en op prenten komt soortgelijk dichtwerk voor.

Deze handgeschreven gedichten zijn als bron voor de kerkelijke conflicten van de tweede helft van de zeventiende en de achttiende eeuw relatief verwaarloosd. In oudere literatuur worden ze vaak op één hoop gegooid met satirische pamfletten en spotprenten, en als volks en oppervlakkig terzijde geschoven. Ze bieden weinig concrete feiten, zijn sterk partijdig, en ze voldoen niet aan de hogere literaire of artistieke vormeisen. Inmiddels zijn pamfletten als historische bron herontdekt, met name voor het onderzoek naar het ontstaan van een publieke opinie. Hun waarde blijkt dan juist te liggen in hun propagandistisch en satirisch karakter.³ Aan de hand van vier voorbeelden wil

1 Drieslag door Bacon toegepast op natuurwetenschappers, geciteerd in: F. Cohen, *De herschepping van de wereld. Het ontstaan van de moderne natuurwetenschap verklaard*, Amsterdam 2008, p. 47-48.

2 Voor de relatie tussen gedrukte teksten en manuscript: H. Love, *Scribal publication in seventeenth-century England*, Oxford 1993; F. Moureau, *La plume et le plomb. Espaces de l'imprimé et du manuscrit au siècle des Lumières*, Parijs 2006; een systematische, thematische verzameling in: A. Bellany en A. McRae (red.), 'Early Stuart libels: an edition of poetry from manuscript sources', in: *Early Modern Literary Studies Text series I* (2005) <http://purl.oclc.org/emls/texts/libels/>.

3 Zie bijvoorbeeld: J. de Kruif, M. Meijer Drees en J. Salman (red.), *Het lange leven van het pamflet. Boek-*

ik onderzoeken hoe de in handschrift circulerende gedichten zich verhielden tot gedrukte nieuws- en propagandamedia. Waarom werden zij niet gedrukt? Bodem zij hetzelfde als gedrukte pamfletten, of juist iets anders? En wat was dan hun specifieke rol in het betreffende conflict?

De Burleske notulen van Zeeland – De kwestie Momma, Middelburg 1676

Bij de *Burleske notulen van Zeeland* is de vraag waarom ze nooit gedrukt zijn bijzonder acuut. Deze *Notulen* bevatten een satirische rijmversie van de notulen van de Staten van Zeeland. Ze zijn geschreven door Michiel Michielsz., de pensionaris van Vlissingen, gedurende de jaren 1676–1684.⁴ Deze jaren kenmerkten zich door sterke politieke polarisatie. ‘Loevesteinse’ regenten moesten het in de stedelijke magistraten afleggen tegen de protégés van de kort geleden in de stadhoudelijke waardigheid verheven Willem III, wat leidde tot een verheviging van de altijd al aanwezige factietegenstellingen. Dat had zijn weerslag op de kerkelijke twisten die in 1676 uitbraken in Middelburg. Daar werden twee coccejaanse predikanten – de pas benoemde Wilhelmus Momma en de zittende predikant Johannes van der Waeyen, die zich voor deze benoeming zeer had ingezet – uit hun ambt ontzet en verbannen uit stad en gewest. Officieel waren de bezwaren tegen Momma theologisch van aard: hij zou zich te zeer hebben ingelaten met ‘nieuwigheden’ – in die tijd een aanduiding voor een voorkeur voor cartesiaanse boven aristotelische wijsbegeerte. Onder de tegenstanders van Momma waren enkele uitgesproken aanhangers van de rivaliserende voetiaanse theologische school, maar politieke factietegenstellingen speelden een minstens zo grote rol.⁵

Over deze kwestie verschenen ruim twintig pamfletten, waarin de besluiten van gewestelijke en kerkelijke besturen gepubliceerd en van commentaar voorzien werden. De pamfletten volgen de gebeurtenissen in het conflict op de voet. De meeste refereren uitvoerig aan de besluiten van de verschillende betrokken instanties, en verdedigen het standpunt van de autoriteiten. Ze dragen titels waarin termen als ‘Authentieke stukken’, ‘Consultatie en advies’ of ‘Apologie’ al op voorhand duidelijk maken dat hier geen persoonlijke opinies worden geventileerd, maar standpunten van gezaghebbende betrokkenen uiteengezet. Over en weer werd gepassioneerd, maar zakelijk geargumentteerd op basis van rechtsregels en gewoonten. De *Hollandtsche Mercurius* van 1676 vat de berichtgeving in deze pamfletten nog eens samen.⁶

historische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900, Hilversum 2006; vergelijk: J. Pollmann en A. Spicer, *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands*, Leiden 2007.

4 Gefotografeerd handschrift integraal in te zien via de website van de UB Leiden: <http://www.bibliotheek.leidenuniv.nl/collecties/bijzonder/deelcollecties-whs-modern.jsp> > ‘informatie vinden: elektronische bestanden’.

5 M. van der Bijl, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715*, Groningen 1981, p. 1–36; J.I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806*, Oxford 1995, p. 820; J. van Sluis, ‘Het omzwaaien van Johannes vander Waeyen’, in: F.M.G. Broeyer en E.G.E. van der Wall, *Een richtingstrijd in de Gereformeerde kerk. Voetianen en coccejanen 1650-1750*, Zoetermeer 1994, p. 95–103.

6 *Hollandtsche Mercurius*, 1676, p. 236–245.

Twee uitvoerige spotprenten op de kwestie-Momma zijn satirisch, maar evenzeer partijdig. Hier vinden we geen argumenten, maar een frontale aanval: zij schilderen de voetianen af als een hechte samenzwering van aartsconservatieve obscurantisten.⁷ De spotprenten verschenen drie jaar na dato. Het waren gedetailleerde etsen die niet goedkoop geweest zullen zijn. Door het gebruik van ingewikkelde metaforen en geleerde verwijzingen waren ze zelfs voor *insiders* alleen volledig te begrijpen met behulp van een bijgeleverde gedrukte sleutel. Door al die geheimzinnigheid konden de prenten, in weerwil van de censuur, toch op de markt verschijnen. De protesten van de Middelburgse kerkenraad, dat de gereformeerde kerk hier op ontoelaatbare wijze beschimpt werd, werden genegeerd.⁸

De *Burleske notulen* zijn daarbij vergeleken nauwelijks partijdig te noemen. We vinden hier geen analyses van de respectievelijke jurisdicties van het *collegium qualificatum* (de commissie die in Zeeland predikanten verkoos), de classis, de Staten en de stadhouder zoals in de pamfletten, en al helemaal geen anticlericale spotterij. De *Notulen* steken vooral de draak met de bij alle betrokkenen hoog oplopende emoties. Daardoor onderscheiden zij zich van de droge ambtelijke stijl van de officiële notulen en resoluties, waarin die emoties doorgaans zorgvuldig uitgezuiverd en onder de mantel van het ambtsgeheim bedekt zijn.⁹ Als de *Burleske notulen* al een wapen in de politieke en kerkelijke strijd waren, dan toch een soort anti-wapen: de kluchtige voorstelling van zaken, waarbij de Edel Mogende Statenleden elkaar voortdurend in de gepoederde haren vlogen, trok heel de strijd op ontwapenende wijze in het belachelijke.¹⁰

Er zijn verschillende handgeschreven exemplaren bewaard gebleven, met en zonder afzonderlijke verklarende 'sleutels', wat duidt op een betrekkelijk ruime circulatie. Toch werd het stuk nooit gedrukt. De belangstellenden namen de moeite de ongeveer vijftig kantjes beslaande kroniek keer op keer helemaal over te pennen, of daarvoor een secretaris aan het werk te zetten. Zelfs tot ver in de achttiende eeuw werden nog afschriften gemaakt. Dat wijst er op dat het lezerspubliek bestond uit een *incrowd* van regenten, die er onderling hartelijk om konden lachen, en zo het al te menselijke karakter van de strijd onder ogen konden zien, maar de spottende weergave van het gekrakeel in de Statenvergadering niet met Jan en Alleman wilden delen – en zeker niet de sleutels met hun sappige roddels over de betrokkenen. Het volk mocht zijn achting voor het landsbestuur niet verliezen.

7 F. Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen. Beredeneerde beschrijving van Nederlandse historieplaten, zinneprenten en historische kaarten* [collectie Rijksprentenkabinet Amsterdam], 4 dln., Amsterdam 1863–1882, inv. nr. 2596 en 2618; ook in: G. van Rijn, *Atlas van Stolk. Catalogus der Historie-, Spot- en Zinneprenten betrekkelijk de Geschiedenis der Nederlanden* [collectie in Museum Schielandhuis, Rotterdam], 10 dln., Amsterdam 1895–1931, inv. nr. 2618 en 2636; en in het Zeeuws Archief Middelburg, *Zeelandia Illustrata*, inv. nr. III, 192 en 195. Zie ook: J. Spaans, *Satire and religious change* (te verschijnen), hoofdstuk 2.

8 F. Nagtglas, *De Algemeene kerkeraad der Nederduitsch-hervormde gemeente te Middelburg van 1574-1860*, Middelburg 1860, p. 135.

9 G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)*, s-Gravenhage 1991, p. 42–46.

10 Mogelijk modelleerde Michielse zich op de *Crónica burlesca del emperador Carlos V* van Francés de Zúñiga, over de jaren 1516–1527, die eveneens in handschrift circuleerde; vergelijk: J. Verberckmoes, *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*, Nijmegen 1998, p. 142–143. Parodieën op bestaande genres waren geliefd in satirische geschriften: Love, *Scribal publication* (n. 2), p. 235.

Schut onsen hondt – *De affaire Lambertus Visvliet, Amersfoort 1679*

Net als in Middelburg had in Amersfoort de verheffing van Willem III tot stadhouder voor verschuivingen in de magistratuur gezorgd. Tot kerkelijke twisten gaf dat hier echter niet direct aanleiding, waarschijnlijk omdat de heersende rivaliteit tussen de coccejaanse en voetiaanse richting weinig vat had op de Amersfoortse predikanten en kerkenraad.¹¹ Toch werd de Amersfoortse kerkenraad in 1679 het toneel van een hooglopend conflict. Willem III had in de nasleep van de Franse bezetting zijn greep op de magistratuur aanzienlijk versterkt door een gunsteling, Jacob Morray, een burgemeestersplaats te bezorgen. Toen in 1677 één van de drie predikanten overleed, en het volgende jaar, nog voordat de overledene was opgevolgd, een tweede vertrok naar elders, moest er hoognodig opnieuw beroepen worden. De beroepsprocedure startte echter pas in het voorjaar van 1679.

Het niet direct vervullen van een predikantsvacature duidt doorgaans op onenigheid over de gewenste opvolger, en het laten oplopen van het aantal vacatures is al helemaal een teken aan de wand. Het verloop van de stemmingsronden over de te verkiezen nieuwe predikant in Amersfoort bevestigt dit. Dominee Anthonius Hoppenbrouwer van Lunteren, die in de eerste stemronde als goede tweede van zes kandidaten uit de bus kwam, bleek in de tweede ronde ineens niet meer tot de laatste drie te behoren. Voor Quirinus Best, die gekozen werd, waren meer stembriefjes geteld dan er kerkenraadsleden op hem gestemd hadden. Al snel rees het vermoeden dat Lambertus Visvliet, de enig overgebleven predikant, die de stemming voorzat, gefraudeerd had met de stembriefjes.

Die verdenking werd al snel versterkt door het uitdagende optreden van Visvliet, die zich erop beroemde dat burgemeester Morray en hijzelf hun favoriet hadden binnengehaald. De tegenpartij liet het hier niet bij zitten. Hoppenbrouwer protesteerde bij het stadsbestuur dat hij benadeeld was. Een van de ouderlingen bedreigde uit frustratie over de hele gang van zaken, de burgemeester op klaarlichte dag op de openbare weg met de blanke sabel. Dit alles was een recept voor langdurige procedures voor kerkelijke en wereldlijke commissies. Deze bleken niets te kunnen uitrichten om de vrede te herstellen. Een synodale resolutie om Visvliet over te plaatsen naar een andere gemeente werd genegeerd. Burgemeester Morray wist Visvliet en de nieuwgekozen Best effectief te beschermen.¹²

Deze kwestie bracht de nodige beroering in Amersfoort teweeg. Ze werd behandeld in drie gedrukte pamfletten. Eén daarvan bevatte enkele officiële stukken en notariële attestaties uit het conflict. We zien hier een parallel met de pamfletten in Zeeland, die eveneens officiële stukken publiceerden, en als argument voor het gelijk van de ene of de andere partij in het geweer brachten. De tweede is een anonieme, in het Latijn gestelde brief, waarin een ooggetuige de fraude van Visvliet, de machinaties van Morray en de onmacht van alle andere betrokkenen aan de kaak stelde. Door zijn satirische en

11 Als Morray een Oranjeklant was, en Visvliet zijn geestverwant, zou het te verwachten zijn dat hun favoriet voor de predikantsplaats een Voetiaan zou zijn. Het was echter juist de afgewezen Hoppenbrouwer die het meest Voetiaans oogt: hij was gepromoveerd in Franeker bij Samuel Maresius, een heftig anti-cartesiaan. De favoriet Best disputeerde onder de medicus Philippus Matthaeus in Utrecht over het bloed.

12 J.G. Smit, “Practesijns” aan het werk. Verwikkelingen tussen ds. Visvliet, de kerkenraad en de magistratuur van Amersfoort in de jaren 1678–1682’, in: J.A. Brongers, B.G.J. Elias, R.M. Kemperink, *Amersfoortse opstellen – historie, archeologie, monumentenzorg*, Amersfoort 1989, p. 100–127.

partijdige toonzetting laat dit pamflet zich vergelijken met de Zeeuwse spotprenten. Visvliet zelf schreef een uitvoerige verdediging.¹³ Daarnaast is er echter nog een geïmproviseerd handgeschreven katerntje van acht blaadjes met verschillende gedichtjes over deze kwestie.¹⁴ Mogelijk is het bedoeld geweest als kopij voor een vierde pamflet, maar een gedrukte versie is niet bekend – en gezien de aard van het dichtwerk wellicht ook niet beoogd.

Deze tamelijk uitzonderlijke verzameling bevat vier gedichtjes, enkele officiële stukken uit de kerkenraadsnotulen en de magistrataatsresoluties van Amersfoort, en een satirische berijmde *Opreghte Amersfoortse dynghsdaagse Courant*. Het stuk wordt in de catalogus van Meulman aangeduid met de beginzin van het eerste gedicht – *Schut onsen hondt was laest int Bosch* – maar heeft geen eigenlijke titel. Bovenaan de eerste bladzijde staat simpelweg: ‘Hierna volgen enige pasquillen’. ‘Pasquil’ werd in die tijd wel gebruikt als aanduiding voor een polemisch of smadelijk pamflet, maar de oorspronkelijke betekenis verwijst naar het gebruik in Rome om korte anonieme satirische teksten te afficheren op een beeld dat in de volksmond *Pasquino* heette. De gedichten lijken op het eerste gezicht paskwillen in die laatste betekenis. Ze hebben uiteenlopende vormen. Het eerste is een verhalend gedicht, dat het conflict beschrijft, verhuld in de beeldspraak van een jachtpartij. De predikant wordt voorgesteld als een wolf die op de schapen loert – het tegengestelde van de (zielen)herder. In het verhaaltje zijn de namen van voor- en tegenstanders van de predikant verwerkt. Daarop volgt een acrostichon op de naam Visvliet, waar de predikant wordt getypeerd als Ysegrim, opnieuw als wolf dus. Daarop volgen een echogedicht en opnieuw een verhalend gedicht waarin namen zijn verwerkt. Beide komen opnieuw neer op een aanklacht dat Visvliet zich niet gedraagt zoals zijn ambt vereist, en zich omringt met even laakbare lieden.

Na de officiële stukken volgt dan nog een satirische *Courant*, met ‘berichten’ uit diverse gefingeerde landen en steden. Evenals de *Burleske notulen* is deze *Courant* een parodie op een serieus soort tekst.¹⁵ De berichten zijn telkens berijmde tekstjes, waarvan de strofen achter elkaar door, als proza, zijn opgeschreven. In deze ‘nieuwsberichten’ zijn opnieuw namen en karaktertrekken van de betrokken personen te herkennen. Het laatste bericht spreekt de verwachting uit dat ‘oom Lambert’ – de predikant – de stad zal moeten verlaten. Het is allemaal bepaald geen hoge poëzie, en er wordt herhaaldelijk met dezelfde wat flauwe woordspelingen gewerkt.¹⁶

13 *Extract uyt de Resolutie des Eerweerde Synodi, wegens D. Lambertus Visvliet*, zonder plaats zonder jaar [1679] [Knuttel 11696]; *Literatissimis, honoratissimisque Viris omnibus Sal. Plur.*, zonder plaats zonder jaar [1679] [Knuttel 11697]; Lambertus Visvliet, *Pertinent en oprecht verhael, van het gene ontrent de beroeping van d. Quirinus Best [...] is voorgevallen, mitsgaders de Defentie van Lambertus Visvliet [...]*, Utrecht 1679 [Knuttel 11695].

14 J.K. van der Wulp, *Catalogus van de tractaten, pamfletten, enz. over de geschiedenis van Nederland*, [Pamflettenverzameling Meulman, UB Gent], cat. nr. 5793. Zie bijlage 1. Met dank aan Elisabeth de Groot, met wie ik dit handschrift in het kader van een tutorial bestudeerd heb. Zij maakte ook de transcriptie van het manuscript in Gent.

15 J.Vrieler, *Het poëtisch accent. Drie literaire genres in zeventiende-eeuwse Nederlandse pamfletten*, Hilversum 2008, p. 28. Een ander voorbeeld van een dergelijke satirische courant is: de *Extraordinaire Amsterdamsche maendaegsche Courant* (1678) [Knuttel 11640L]; vergelijk A. McShane Jones, “The Gazet in metre; or the rhiming newsmonger” *The English broadside ballad as intelligencer. A new narrative*, in: J.W. Koopmans, *News and politics in early modern Europe (1500-1800)*, Leuven 2005, p. 131–151, spec. p. 151.

16 Zie bijlage 1.

Het is goed mogelijk dat deze gedichtjes los circuleerden onder welingelichte grappenmakers van Amersfoort. De combinatie van de gedichtjes met kopieën van officiële stukken geeft het gehele katerntje evenwel ook iets van een compositie, waarin de gedichten als *exordium* en *peroratio* fungeren.¹⁷ Die officiële stukken zouden dan de kern van de compositie binnen het handschrift uitmaken. Het eerste officiële stuk is een *Project van vereeniging*: een lijst van zeven artikelen bedoeld om, door een nietig verklaren van de omstreden beroepsprocedure en een algemene amnestie, de rust in de kerkenraad te laten terugkeren. Partijen beloofden daarin elkaars eer en goede naam voortaan hoog te zullen houden, wat er ook waar mocht zijn van de over en weer geuite beschuldigingen. Het tweede is een magistraatsresolutie die Visvliet onomwonden vrijpleit van de beschuldiging van fraude. De combinatie van deze stukken met spotverzen suggereert dat de samensteller van het handschrift ervan uitging dat de heren regenten achter deze vrome façade een vuil spel speelden. Gezamenlijk vormen stukken en gedichtjes opnieuw een pasquinade.

Waar de gedrukte pamfletten geproduceerd zijn door de direct betrokkenen in het conflict, en als aanvals- en verdedigingswapens of als bijtende spot fungeren, vertoont het handschrift een wat afstandelijker benadering. Het is mogelijk dat de gedichten allemaal van één hand zijn, maar het is ook heel goed denkbaar dat een verzamel-pamflet als dit werkte met bestaande spotversjes, of in gezelschap is gemaakt. Het heeft wel een standpunt, maar het oogmerk van de schrijver of schrijvers lijkt toch allereerst vermaak geweest te zijn, een vermaak dat zich eigenlijk alleen goed laat situeren in een gezelschap van gelijkgestemde ingewijden, net als bij de *Burleske Notulen*.

Paapen hommeles – *De verkiezing van Petrus Wesling, Amsterdam 1680*

Ook het ‘carmen’ van de Amsterdamse diamantbewerkerzoon Ellard Hayes, *Paapen hommeles*, is voornamelijk vermakelijk. De tekst beslaat in handschrift dertien kantjes, waarin het gekonkel om een predikantsbenoeming in de Amsterdamse lutherse kerk gehegeld wordt.¹⁸ De kwestie zelf is in de geschiedschrijving van de Amsterdamse lutherse kerk uitvoerig behandeld.¹⁹ De lutherse kerken in de Republiek betrokken hun predikanten in de zeventiende eeuw vooral uit het Duitse Rijk. Deze predikanten waren tijdens hun studie doorkneed in het polemiseren tegen de gereformeerden, wat in de Republiek slecht viel, zowel bij de magistraten van de plaatsen waar getolereerde lutherse gemeenten waren, als in die gemeenten zelf. Rond het midden van de eeuw begon de predikant Coenraad Hoppe in de Republiek geboren kandidaten op te leiden voor het predikantschap, gedeeltelijk in de Republiek zelf, gedeeltelijk aan universiteiten buitenslands. De meer oecumenische houding en grotere openheid tegenover car-

¹⁷ Vergelijk: Vrieler, *Het poëtisch accent*, spec. p. 69–77, 200–201.

¹⁸ *Paapen hommeles geduerende de Vacante Plaats van de Luijterse Predicstoel tot Amsterdam*, UB Amsterdam, Collectie handschriften van het Ev. Luthers Seminarium, inv. nr. 18, magazijnnr. iv D23B. Zie bijlage 2.

¹⁹ J.E.B. Blase, *Johannes Colenus en de groote twisten in de Nederlandsche Luthersche kerk zijner dagen*, Amsterdam 1920, p. 6–17; J. Loosjes, *Geschiedenis der luthersche kerk in de Nederlanden*, 's-Gravenhage 1921, p. 136–146; J. Happee, J.L.J. Meiners and M. Mostert (red.) *De Lutheranen in Amsterdam*, Hilversum 1988, p. 23–27.

tesianisme en de opkomende natuurwetenschappen bij deze ‘Hollandse school’ leidde regelmatig tot conflicten. Toen in 1680 voor een openvallende vacature in Amsterdam de Hoppeaan Petrus Wesling hoog op de lijst van kanshebbers stond, deed de ‘Duitse’ factie in de kerkenraad al het mogelijke om hem te weren. Met name dankzij de stemmen van de diakenen werd Wesling toch verkozen.

Officiële berichtgeving over deze kwestie ontbrak geheel, afgezien van de mededelingen die de kerkenraad van de kansel liet aflezen, en waarin van interne discussies nooit iets naar buiten gebracht werd. De gemeente kreeg daar alleen te horen wie er verkozen was, en was getuige van zijn bevestiging. Aangezien naast de regerende kerkenraad ook de oud-ouderlingen en oud-diakenen bij benoemingen een rol speelden, omvatte de kring van ingewijden enkele tientallen personen, en er zal een nog ruimer roddelcircuit geweest zijn.

Een satirische spotprent toont Weslingh die, gezeten op een kruiwagen, de duidelijk als zodanig herkenbare lutherse Ronde Kerk in wordt gereden. Vierentwintig mannen trekken de kruiwagen: zoveel stemmen waren er op hem uitgebracht, en zoveel mannen waren er dus voor zijn karretje gespannen. Op de achtergrond heft een aantal mannen het glas rondom een grote ton, het symbool van de kuiperij rond deze benoeming. Een bijschrift ontbreekt, maar de beelden van gekuipte ton en kruiwagen lieten over de betekenis uiteraard niets te raden over.²⁰ Op deze afbeelding zijn geen reacties bekend. Mogelijk was hij dus in een heel beperkte kring bekend, misschien zelfs alleen in de vorm van een enkele tekening. Hij zou enkele jaren later worden hergebruikt bij de verkiezing van een tweede Hoppeaan, die de aanleiding vormde voor de publicatie van een hele reeks gedrukte spotprenten. Het handgeschreven gedicht *Paapen hommeles* kwam de lutherse kerkenraad echter vrijwel onmiddellijk ter ore, en men wist de auteur snel op te sporen.²¹ Waarschijnlijk circuleerden er dus meerdere afschriften.

Amsterdam was een zeer aantrekkelijke standplaats, waar hoge traktementen werden betaald, en er was dan ook bepaald geen gebrek geweest aan gegadigden. In het gedicht wordt de rivaliteit om dit begeerde ambt breed uitgesponnen. Eerst komen de zittende Duitse predikanten aan de beurt, die wel het hoogste woord voeren over het behoud van de lutherse orthodoxie, maar in de praktijk zelf hun ambt onwaardig zijn: de één door onbeschaamde patronage ten gunste van zijn Duitse relaties, de ander door zijn aanstootgevend huwelijk met een veel te jonge vrouw, de derde vanwege volksmennerij in zijn vorige gemeente. Vervolgens wordt een even onbarmhartig boekje open gedaan over de concurrenten van Wesling. De gehekelde personen worden met bijnamen aangeduid, die voor de goede verstaander echter doorzichtig genoeg waren.

Paapen hommeles is, net als *Schut onsen hondt*, in één enkel manuscript bewaard. De lutherse kerkenraad was in staat in berichtgeving naar buiten deze intern-kerkelijke kwestie stevig in de hand te houden: uiteraard circuleerden er geruchten, maar er verscheen voor zover we kunnen nagaan niets in druk. Pas de benoeming van een tweede

²⁰ Muller, *Nederlandsche geschiedenis* (n. 7), inv. nr. 2629a; vergelijk: G. van Rijn, ‘Luthersche kerktwisten te Amsterdam’, in: *Nieuwe bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het lutheranisme in de Nederlanden IV* (1911), p. 57-66.

²¹ Gemeentearchief Amsterdam, Archief Evangelische Lutherse gemeente, inv. nr. 22, kerkenraadsnotulen d.d. 5 en 19 juni 1680.

Hoppeaan enkele jaren later zou leiden tot zodanige commotie dat er een markt ontstond voor pamfletten en prenten.²²

De Alphense varkenstrijd – *Het proces tegen Adriaan Bouman, Alphen 1687*

De Alphense Varkensstrijd was opnieuw een kerkelijk conflict voortkomend uit de rivaliteit tussen voetianen en coccejansen, orangisten en loevesteiners in de jaren volgend op de verheffing van Willem III. De voetianen hadden in dit dorp gewonnen in een omstreden predikantsbenoeming, mede dankzij procedureel gefoezel. Toen de benoemde predikant zich vervolgens in zijn gemeente onmogelijk maakte, werd hij door een ongemeen vasthoudende groep ex-kerkenraadsleden succesvol aangeklaagd wegens de valsheid in geschrifte waarmee hij voornoemd gefoezel had willen gladstrijken. Voor- en tegenstanders van de predikant vochten hun conflict uit tot voor de hoogste rechtscolleges en slaagden erin de Hoge Raad en het Hof van Holland tegen elkaar op te zetten. Op dat punt gekomen werd de kwestie door de stadhouder persoonlijk in de doofpot gestopt. Alleen het competentiegeschil tussen de twee gerechtshoven, dat uiteraard ruchtbaar geworden was, kreeg een uitgebreide, maar in zeer technisch-juridisch jargon verpakte, vermelding in de *Hollandse Mercurius* van 1687. Gehoorzaam aan het stadhouderlijke verbod bleef de ‘zaak ten principale’ – dat is: de aanklacht tegen de predikant van Alphen – onvermeld. Anders dan in Middelburg en Amersfoort, maar evenals in Amsterdam, ontbreken hier de op publieke verspreiding gerichte pamfletten met nieuws en propaganda.

De aanzienlijke opschudding die het conflict in het dorp Alphen veroorzaakte is alleen te reconstrueren uit de bundels processtukken die in het archief van het Hof van Holland bewaard zijn gebleven. Eén spotprent verscheen in druk, maar zowel de afbeelding als de begeleidende tekst zijn zeer duister.²³ Een kort pamfletje ontkende zelfs alle geruchten dat er in Alphen ook maar iets aan de hand zou zijn geweest.²⁴ Uit verschillende bronnen zijn tot nu toe twee gedichten opgedoken die een satirisch commentaar leveren op de hele affaire. Een ervan is in het Nederlands, de ander in het Latijn. Van de Latijnse versie zijn drie exemplaren getraceerd.²⁵

Spotprent, pamfletje en gedichten gaan allemaal over een gezellig samenzijn van predikanten, die in een tuin bij een goed glas wijn discussieerden over actuele theologische vraagstukken. Dat samenzijn werd verstoord door varkens, die door de predikan-

22 Spaans, *Satire and religious change* (n. 7), hoofdstuk 3-4.

23 Muller, *Nederlandsche geschiedenis* (n. 7), cat. nr. 2599; ook in: Van Rijn, *Atlas van Stolck* (n. 7), cat. nr. 2641.

24 *Missive aen een seker Heer N.N. Inhoudende een verantwoordinge voor de eere van eenige Personen wegens een versierden Verken-strijt op een dorp by Alphen*, zonder plaats zonder jaar [Knuttel 11255].

25 Het Nederlandse gedicht is ‘Varkemoort. Of de Dwalende, Clagende Varkens-geesten over haer ontydige Doodt. Met de antwoorden van die geene, aan wien sij haere clachten sijn offererende. Gedrukt in 't worteljaer 1674 met kwibbelige letters naest de Capel, onder de Roseboom’, in handschrift aangetroffen in een particuliere collectie en afgedrukt in Van Rijn, *Atlas van Stolck* (n. 7), III, p. 149-151. Het Latijnse gedicht is bijgeschreven op bovengenoemd pamflet *Missive aen seker Heer N.N.*, en ook aanwezig in de handschriftencollectie van de KB, signatuur 75 C 48, f. 68, een derde, gedrukt exemplaar is beschreven in: P.A. Tiele, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten* [collectie Frederik Muller in UB Gent], 3 dln., Amsterdam 1858-1861, inv. nr. 7227. Met dank aan Michel Buijs die mij op dit exemplaar wees. Zie bijlage 3.

ten met excessief geweld verdreven werden. De varkensbeeldspraak is een toespeling op de predikant en zijn patroons, die – volgens het spreekwoord – ‘het vuile varken wel zouden wassen’, ofwel: de begane malversaties recht praten of glashard, en met gebruik van alle juridische wapens, ontkennen. De kern van prent en gedichten draait daarmee om kerkelijke heerszucht.²⁶

Het Latijnse gedicht is in gedrukte versie gevonden en in twee handgeschreven kopieën; het Nederlandse alleen in handschrift. Het Latijnse gedicht moet een zekere verspreiding gehad hebben, maar was gezien de taal bestemd voor een geleterd publiek. Ook de gedeelde beeldspraak in gedichten, prent en pamflet wijzen op productie en receptie in een ontwikkeld milieu. De *pointe* van gedichten, prent en pamflet zijn alleen te vatten voor wie weet hoe het zat met die predikant van Alphen – een kwestie waarover niet openlijk gepubliceerd mocht worden. Het lijkt alsof hier een literair spel gespeeld is, waarbij de uitdaging bestond uit het produceren van een satire op deze spectaculaire affaire, zonder het proces rond de predikant van Alphen direct te benoemen. De spelers construeerden een ‘verhaal’ uit metaforen, en citaten uit metaforen, gebruik makend van de conventies van het embleem, waarin de goede verstaander op gemakkelijke wijze een zedenspiegel werd voorgehouden. Juist vanwege de beperkte omgeving waarin dit spel werd gespeeld kon er meer gezegd worden dan in druk was toegestaan – al werd er door het gebruik van beeldspraak en toespelingen wel gezorgd dat het officiële embargo niet werkelijk geschonden werd.²⁷ Een satirisch spotliedje dat over deze kwestie in de kroegen en straten van Alphen werd gezongen, en dat de namen van enkele hoofdrolspelers expliciet noemde, werd mogelijk niet eens aan het papier toevertrouwd. Degenen die het in gezongen vorm onder het bredere publiek brachten werden onmiddellijk gearresteerd.²⁸

Krekelzangen

Conflicten, ook kerkelijke conflicten, werden in de Republiek becommentarieerd in argumentatieve pamfletten, in spottende satire in gedrukt woord en beeld, maar ook in anonieme verzen en rijmen die vooral in handgeschreven vorm circuleerden. Elk van die genres lijkt een eigen bereik te hebben in de beeldvorming rond een opzienbarende conflict, ook al zijn de grenzen niet scherp te trekken. Pamfletten bieden informatie en propaganda. Satirische prenten zijn propagandistisch en bovendien vermakelijk. Satirische gedichten die vooral in handschrift circuleerden zijn allereerst vermakelijk. Ze waren niet strikt vertrouwelijk, zoals officiële bestuurlijke stukken, maar ook niet publiek zoals gedrukte pamfletten en spotprenten.

²⁶ J. Spaans, ‘The Alphen Pig War’, in: W. van Asselt e.a. (red.), *Iconoclasm and Iconoclash*, Leiden-Boston 2007, p. 331–352.

²⁷ Love, *Scribal production* (n. 2), p. 177.

²⁸ J. Spaans, ‘A vile and scandalous ditty’, te verschijnen in: J. Bloemendal en A. van Dixhoorn, *Literature and Public Opinion in the Early Modern Netherlands*; vergelijk: J. Spaans, ‘Van dominees en dingen die voorbij gaan’, in: Bob Becking en Annette Merz (red.), *Verhaal als identiteitscode*. Opstellen aangeboden aan Geert van Oyen bij zijn afscheid van de Universiteit Utrecht, Utrecht 2008, p. 285–292, spec. 290–291.

De gedichten behandelen actuele zaken, maar verwaardigen zich niet, als de mieren van het nieuws- of propagandapamflet, feiten of argumenten aan te dragen. De beoogde lezers hadden deze gedichten niet nodig als nieuwsvoorziening of om een opinie te vormen – want men was al op de hoogte, en sympathiseerde al met één van de partijen. Ze stellen ook niet met bijtende spot, als giftige spinnen, de tegenpartij aan de kaak, zoals de spotprenten. De satire lijkt bedoeld om het *esprit de corps* onder deze welingelichte lezers te versterken, en een relativiserende noot toe te voegen. Zij passen zo in de discussie- en vergadercultuur van de Nederlandse regenten, die beoogde ondanks verschillen van inzicht en machtsstrijd een gezamenlijk beleid te kunnen voeren.²⁹ Schrijven, lezen en horen was echter allereerst vermakelijk tijdverdrijf.³⁰

Deze anonieme, handgeschreven gedichten zijn tegelijk openhartiger dan de officiële en gedrukte bronnen, maar circuleren meer in het verborgene, omdat die openhartigheid alleen mogelijk was onder standsgenoten. Ze spelen met de grens tussen wat publiek was en gezegd mocht worden, en wat onder de officiële geheimhouding van de regeringscolleges viel. Deze berijmde teksten, van geleerd en vormvast tot losweg en tamelijk melig, bieden historici de *couleur locale* van de ordinaire roddel, en laten ons bovendien iets zien van de manier waarop de mondelinge geruchtenmachine en de beeldvorming over het theater van de macht in de zeventiende eeuw gewerkt moeten hebben.³¹ Ze zijn het werk van vrolijk zingende krekels in plaats van nijvere mieren of venijnige spinnen – al verenigen ze doorgaans het belerende met het aangename en heeft hun verhaal dus uiteindelijk ook een moraal. Maar vanwege de beperkte circulatie van hun boodschap had deze weinig invloed op de loop der dingen.

De gedichten krijgen voor ons buitenstaanders pas betekenis in combinatie met archiefstukken en gepubliceerde polemieken. Mystificaties en verhulde toespelingen stellen de kreukbaarheid aan de kaak van regenten en predikanten. Ieder streeft onder het mom van de verdediging van het algemeen of kerkelijk belang vooral het eigen voordeel na. In het conflict rond Momma en Van der Waeyen waren niet de zuiverheid van de kerkelijke leer of de privileges van de stad Middelburg in het geding. De verheffing van Willem III tot stadhouder bood de Zeeuwse orangisten en voetianen de gelegenheid hun recent zo succesvolle loevesteinse en coccejaanse rivalen een toontje lager te laten zingen. In Amersfoort en Alphen aan den Rijn lag dat niet veel anders.

Hoewel deze menselijke zwakheid welbekend geweest zal zijn, kon dat doorgaans toch niet openlijk gezegd of gedrukt worden. Het tastte de eer en goede naam van de betrokkenen aan, en ondergroef de autoriteit van de wereldlijke en kerkelijke besturen. Sterker dan bij regenten berustte de autoriteit van predikanten – behalve op de roep van hun geleerdheid en welsprekendheid en het welkome steuntje in de rug van hun politieke patronage – op hun morele reputatie. Aantasting van die reputatie schaadde heel de kerk, en daar was ook de politieke overheid op tegen. Formeel werd de eer van

29 W. Frijhoff en M. Spies, 1650. *Bevochten eendracht*, Den Haag 1999, p. 218–224.

30 Vergelijk: R. Crust, 'News and Politics in Early Seventeenth-Century England', in: *Past and Present* 112 (1986), p. 60–90.

31 McShane Jones, 'The Gazet in metre' (n. 15); Bellany en McRae (red.), 'Early Stuart libels', (n.2) Introduction. Voor het persoonlijke element in vroegmoderne berichtgeving zie: A. Farge, *Dire et mal dire. L'opinion publique au XVIIe siècle*, Parijs 1992, p. 95–100.

predikanten dus doorgaans gesauveerd, tenzij ze het zo bont gemaakt hadden dat officiële maatregelen niet konden uitblijven.

De hier besproken gedichtjes houden zich hier niet aan. Anders dan de gepubliceerde pamfletten en de, toch vertrouwelijke, kerkenraadsnotulen, gaan zij lustig in op de personalia van de betrokkenen. Hun karakterschets is uiteraard vaak karikaturaal, maar kan voor ons verhelderen waarom, in deze tijd waarin reputatie zo belangrijk was, een conflict gelopen is zoals het gelopen is. De nauwe banden van Duitse lutherse predikanten van Amsterdam met hun eigen Duitse vakgenoten en de door een onverstandig huwelijk geknakte reputatie van één van hen zijn uit de officiële bronnen niet op te maken, maar verklaren wel hun opstelling tijdens de omstrede benoemingsprocedures. Al met al zijn deze rijmpjes een fascinerende bron. Zij bieden informatie die elders niet te vinden is, en tonen bovendien het beperkte bereik van de ‘publieke opinie’ in de late zeventiende eeuw.

Abstract – Manuscript collections in libraries and miscellanies contain satirical verse on (church) historical conflicts. Due to their usually highly topical character, most verse does not make immediate sense to the contemporary reader. Besides, some are outright doggerel. This article argues that this material has been unjustly neglected, as it contains additional source material and provides insight into the early modern media landscape. Manuscript verse circulated among friends in an elitist literary game of peek-a-boo. Paying lip service to the official codes of secrecy in matters of church and government, it hopped back and forth over the dividing line between public sphere and private confidentiality through the use of nicknames and literary metaphor – which must have been transparent to insiders, but screened classified information from ‘the man in the street’. Four conflicts about the appointment or deposition of ministers are analysed here (Middelburg 1676, Amersfoort 1679, Amsterdam 1680 and Alphen aan den Rijn 1687), with a focus on satirical verse circulating in manuscript.

Bijlage 1:

Schut onsen hondt

Schut onsen hondt was laest in't Bosch
 En schoot flux op een ondier los,
 Een Wolff die loerde op de schapen
 En weeck stracx door een diepe vliet
 Soo hy den hondt aencomen siet.

O, Harder:wijck, niet comt hy weër,
 Maar schiet dat felle beest terneer
 Off doet hem t'Westervelt verlaten
 Eer dat hy met meer macht gestut
 Al uwe krachten maackt onnut
 En Schut, hou gouw, u niet can baten.

Elck toont sich rustich in het velt,
 En met een brave stoet verselt,
 Van harders en trouwe buyren
 Soo wort hem eyndelijck t'Bosch te nauw

Schoon dat hy mort, dreygt met sijn clauw
Hij can daar doch niet langer duyren.

Hou hem dan vast, eer dat hij schaeckt
En dat hy weer aen't hollen raackt,
Breect hem de tanden uyt sijn snater.
En soo hy dan noch even stout
Sijn mackers oproyt in het wout,
Soo smoor hem dan in vuyl oudewater.

V Voort dan met ysegrim van kant,
I ist mogelijk, het gansche landt
S sal dan eerst rust en vrede genieten.
V Verdraegh niet meer dat u een dier
L legt lagen fel en vreed en fier
I jaagt hem in't diepste van u vlieten.
E En stel hem daer als tot en baack
T ten spot van yder aen de kaack.

Echo

Wat sijn de plichten, die een trouwe harder raecke?	waacke
Waeckt desen harder dan niet trouw voor't gemeen?	neen
Wat doet hij dan, segh op, soect hy maer twist te maecken, En al te dwingen na sijn moetwil sonder reën?	soo t'scheen
Wat sal hij dan noch doen, soo hy blijft bij de schapen?	kapen
Dat past een huyling best, hoe comt men uyt verdriet? Te vlyden, maer waerom, men vliegt hem in sijn wapen, Soo raect men buyten sorch eer het noch meer geschiet.	vliet
Maar als hij wegh is, sou hij dan oock cunnen schaden? Men acht geen raat van een die uytgestoten is, Maar t'is maer muylers werck, men sal haer toch versmaden, En minder achten dan een dom en stomme vis,	niet met raden wis
Wat raad geeft gij dan, seker hier is raad van nooden! Maar wy is doch soo stout die hem dus krijgt int nauw? t'Was beter dat hem wiert het gantsche land verboden, Als dat het rasent volck hem creegh in haren clauw.	dooden t'grauw
k'Segh mijn gevoelen, wat is best sout gij meenen? Die sijn te hart, maar segh iets dat wat beter past? Die is voor schelmen, en verraders, och waar heenen Drijft u den ijver och hoe comt men uijt den last?	steenen een bast, te weten een strop
Hoe maect men dan met die, die met hem samen spannen? Wy heeft daar voordeel bij, als men dus gaet te werck Soo dwingt men na u woort, best sulcke seltijrannen, Die verder treden als haer voorgestelde perck, Ick sou met praten dus, mijn gehelen tijt vergeten. Den avond valt alrede. Hoor Echo het wort spae, Maer klapt niet uyt het school, dat elck niet dient te weten. Vaer wel dan, het wort tijt dat ick nae huijs toe gae	bannen stad en kerck k'gae

De heel gemeente bid dees vaders van dees stede
 Die minnen eer en eed en gunst van volck en vrede
 Geen morrendman tot hooft, te willen nomineren,
 Die kerckenraad, en stad, ontrusten gaet, onteren.
 Die daer de hant aan hout is vijant van Gods kerck
 En helpt een goddeloos mensch, en doet een godloos werck.
 De vis vuyl water vliet, en can daerin niet duyren
 t'Geboeyend wort t'quaet gestraft, den hemel siet de kuren
 Die guijteneer beschermt, en schelmerije becuypen.
 Die sullen noch van graat, en door haer bedstro druypen
 Wij willen dan van u geen quade daadt verwachten,
 Een ijder wil getrouw sijn eer en ampt betrachten.

Project van vereeniging tusschen Do. Visvliet en de dolerende broederen des kerckenraads van Amersfoort, 24 septembris 1679. De gecomm. des synodi: do Van Haelen, Nellesteyn, Keppel ende Notelman, ouderlingen Quint ende Wijburgh.

Art. 1. Sullen parthijen 't verschil of den een off den anderen in de nominatie meer ofte min stemme toegevoegt sijn ofte niet, Gode bevelen, voor wie alles naect ende geopent is, ende sal een yder sijn consciëntie voor den Heere ontlasten.

Art. 2. De kerckenraad soo als tegenwoordich is, sal gecontinueert worden, tot op den ordinaris tijt van veranderinge in de jare 1680: ende sal ondertussen werden consent verleent tot en nieu beroep in de nu vacerende plaatse, waartoe de E. gecommiteerden des synodii haar best sullen doen.

Art. 3. Alle proceduyren soo kerkelijck, politycque als criminele aengevangen, sullen op intercessie van de gecommiteerden des christelijckce synodii, kercke ende bij de heren van de regeringe cesseren.

Art. 4. Alle acten, notulen, gehouden desen aengaende, soo kerkelijck als politycq, sullen worden geroeyeert.

Art. 5. Parthijen respectievelijckce sullen alle haare schriften, stucken, documenten ende geene uytgesondert in handen van den E. synodii overleveren, die deselve ter presentie van de parthijen sullen vernietigen met verclaringe van geene verborgen ofte aghtergehouden te hebben.

Art 6. De Ed. Achtb. magistraet sal op de intercessie van gecommiteerden des E. synodii uyt lieffde tot de ruste der kercke ende de stad ten besten houdende de inspraecke bijde d'heer Westerveld gedaen op de tweede proclamatie van do. Best ende sullen cesseren alle proceduyren wegens de inspraecke ofte ietwes anders.

Art. 7. Op de voorzeyde articulen sullen parthijen wedersijts beloven een eeuwich stilswijgen ende vergevinge van alle 't gepasseerde met beloften van den eenen de anderen dienaengaende noyt te sullen injurieren ofte misseggen, in ofte buyten malcanders tegenwoordigheyt, ja, sullen malcanderen goede naam ende faam vorstaen, waar connen off mogen.

Op welke voorseyde articulen parthijen niet en hebben connen accorderen.

De regeerders der stad Amersfoort op de ernstige instantie ende intercessie der heren gedeputeerden des christelijcken synodii hebben uyt lieffde tot de ruste der borgeren deser stad de gijselinge op den ... jegens

Anthony van Brinckestejn cum suis gedecerneert, ende opgevolchde verwisseling van dien, aff te doen gelijk verclaart wert bij desen, actum den 25 septembris 1679.

De regeerders der stad Amersfoort, gelesen hebbende het schriftelijk advys gegeven bij de advocaten mrs. Johan Stipel, Pieter Schaep ende Pieter Schoon in 's Gravenhage op den 26 decembris 1679, over het subject van de falsiteyt daermede do.Visvliet, predicant alhier, in het oplesen van de stemmen omtrent het laest vacerende beroep wert beticht, ende daeruyt hebbende bespeurt met veele redenen te wesen geadstrueert, de innocentie ende onschult van do.Visvliet aen de geseyde falsiteyt ende daerop dan nader gedachten hebbende laten gaen, ende alles geconsidereert ende overwogen hebbende 't gunt daer omtrent soude connen dienen, ende specialijcken mede in consideratie genomen hebbende dat den Officier deser stad heeft verclaert geen meer informatiën tot laste van den voorzeyde Visvliet te hebben ofte connen inwinnen, als in het hoof van den voorzeyde advyse staan gespecificeert. Soo hebben wij, genegen wesende de voorszeyde innocentie van de gemelten do.Visvliet te doen blijcken bij dese onse resolutie verclaert, gelijk wij verclaren bij dezen, den voorzeyde do.Visvliet aan het voorzeyde opgetichte crimen van falsiteyt te wesen onschuldich. Ende dat aen den voorzeyde do.Visvliet enen copije van dese onse resolute sal worden gegeven, omme daervan hem te dienen daar en soo hij te rade worden sal, actum in den raad extraordinaris vergadert op den 18en december 1679 oude stijll.

Oprechte Amersfoortse sdijnsdaegse Courant

Italien

Romen den 17 augustij

Een Schotsman trots en stout geworden door geweld, quam gisteren hier te hoof, sijn heyligheyt te spreken, maar onverrichter saack verliet hij voorts het velt, omdat hy sach te laet sijn schelmstuck door quam breken. Dies kiest hij t'hasepadt, van ydereen bespot, en raect eer hij het denckt weër tot sijn eerste lot.

Venetiën den 18 dito

Den groten raad sat om te hooren wat twist elck had, maar niemand quam (te vooren), als sleghts een swijn wel steyll van ooren, vol brandewijn. Dies wiert men gram, en joech hem na de verckenskotten, schoon het wel pal stont op sijn recht van muts en rock. 't Waer te bespotten, al had hij 't Corpus op sijn duym, het is doch aller verckens schuym.

Florence den 17 dito

Den groten hertoch, al te milt, verloste gisteren uyt de boeyen een guyt, waart de galey te roeyen. Die voegt sich bij het karmans gilt en roept: valt hier niet wat te dragen, 't sij brieff off mael, off ander pack? Mijn heer, doet u geen ongemack, ick sal 't wel bestellen! Men mocht vragen, wat quant is dit, maer ick weyck; men sal 't u seggen: Gerrit Seijck.

Duijtslant

Weenen, den 1en september

Men segt dat hier een loose paap, so slim als Jan Pottagies aap, selfs in 't hoff soect in te dringen, om al te dwingen. Dus raect het hoffgesin in roer; Jan Rap, Jan hagel met sijn broer, wil met u Oom Lambert samen spannen, en alles bannen. Maar lamme Lambert, vreest gij niet, doet de oogen open want men siet u fluxc de kerck uytjagen, en niet beclagen. De jongens sullen wis met dreck u lustich werpen in de neck, gij cunt daar toch niet duyren; waar toe die cuyren?

Roostersteijn den 28 dito

Vrinden, wilt de penningh gunnen aen de cramer bijde kerck; ick soud onmogelijck laten kunnen, hij is vroom in al sijn werck, en sou niet een stipje wijcken vande waerheyd als hij twist. Door de rooster can j' em siften, en sijn deugt en ondeugt schiften. Och hij docht niet dat de twist hier soo vreeslijck uyt sou kijcken, maar om eens te seggen ja, rout het menich al te spae.

Ruytenbeecq alias Roxberge

Hier woont een drayer die gelijck de weerhaan draeyt, en na 't hem welgevalt, 't sij me off tegen craeyt, en kiest altijd die stengh die hij siet overhellen. Soo mist hij niet, maar als hij sal sijn oordeel vellen waarom hij dan met d' een en d' ander hout, de saack niet aen den raad off kerckenraad betrouwt, staet hij verstomt. Maer nae ick selff sou connen gissen, is het uyt bloyheit om niet in sijn saeck te missen. Wat met dien botmuyl dan in 't eynde uytgerecht, — soo stout gelijck den Schot, soo bars als schoppekneght, die meester drayer —, sou men netjens connen setten op vrouwentoorn, om op weer en wint te letten.

Uijt de Veenen den selfden dito

Hier is een groot rumoer geweest. Een veenboer, door de tuymelgeest van overlanch beseten, wou me de rechten weten. Dus liep ons Cnelis na de stad, soo moy als puyse onse kat, en huyrde daar een wooningh. Dus raect hij eyndelijck op 't stadhuys, soo bars als onse swarte puys, soo trots gelijck een coningh. Maar al sijn seggen is sleghts ja, als het hem maar niet tegen gae, en in de banck mach sitten bij halve en heele litten.

Amersfoort van Scheijtdoeckshaven.

Een man zo trots gelijck den grooten Goliath, nam hier sijn woonplaets en vereerde onse stad, naer alle schijn, en liet sijn wijsheyd dapper blijcken. Men stont verstomt, en keeck door sijn wel wijse reen, en seyt: wat man is dit, hij is meer als gemeen. Maar had gij 't selffs gesien, gij sout noch meer staen kijken. Men roept hem tot den raad, nu wil hij niemand wijcken in wijsheyd en verstant, schoon daar oock en had in 't minste te seggen. Maar hingh aen het wacker oordeel des burgermeesters vooght en dwinghland onser stad, maer niettemin dien heer trect daaruyt seer groot voordeel schoon ieder hem verwenst te sien op galgh of rad. Doch om sijn wijsheyd claer voor 't oogh ten toon te stellen, sal ick wat verhaelen; gij moogt selffs het oordeel vellen. De kerckenraad, in twist met Lambert overbest, verscheenen voor dees man, misschien oock d' ander rest, versochten yts tot rust der stad en burgerije en welstant vande kerck, eer 't onheil sich versprey. Dus antwoordt hij verwaent: is dit dat groote werck? Weg met die voderije, ik schijt eens in de kerck.

Ceulen, den 12 september

Een man soo fijn gelijck het suiverste cristal, quam gisteren hier om glas, om brillen van te slijpen. Men vout dat niet geraen, om dat die overal genoegh sijn, doch die vent die stelde voort de pijpen en sprack: vercoopt mij glas, de kerck raect aen 't grijpen en onsen do. tot enen droeven val. Men vraegt de reden, 't was ignorat, esels broeder. Loopt nae die groten man en aller schelmen hoeder, en leert eerst wat het is gerechticheyt en recht. Maer 't is u schult niet broer, wat doet gij bij de grooten, daar uwe moeder wis is voor een bot verschooten.

Aecken

Een boerenschout so swart gelijck enen dominee, soect mee een stock in 't wijll te steken op de bee van Lambert oom, en weet van tuyten off van blasen. Maar daar wat is te doen, met roemers, kannen, glasen, daar is hij oock een man, als hij op sijn gemack bij 't bort mach sitten daer't lustich gaet ticktack, ick schut ick rest, daer is hij mee een van de beste in oordeel en verstant, in 't scheidten van de leste. Hoe wort de stad bewaart, daar sulck volck sit aen 't roer: een vercken, uyll en aap, een esel met sijn broer.

Nederlanden

Duern

Hier in de stad is comen woonen een man, wel waart met stront goud te becronen, een rechte brouwer in sijn gat. Hij brout de waarheyt met de logen, twist, haet en nijt, en sou wel pogen verraet te brengen in de stad. Hij is mee van de grootste mackers der Schotsen dwingland en sijn rakers, maar siet, haar raen slot loopt op't end. Die dwingland can niet meer dueren en hij, verstoten van sijn buyren, verwenst dat Heyntjeman hem schent.

Oudewater, den 27 februarii

Hoog water dat nu langh stont boven aen de sluis, is vrij gesackt en sal den borger niet meer hinderen. Schoon dat de wachter had al merckelijck abuys, men siet het dagelijks hant over hant noch minderen, de schotdeur wort bewaart met palen hecht en sterck. En off het water tussenbeyde noch mocht stincken, het spoelt weer wegh, het deugt toch niet te drincken. 't Is best de stad bewaect, en vrij een nutter werck; oudewater dient niet in de stad, het stinckt gelijk een vuylnisvat, men suyvert dan sijn vesten van die pesten. De kans die is geheel verkeert, de Schotsman loopt om nae sijn steert, nu hij met sijn practijcquen moet staan kijken. Oom Lambert raect licht in het hock, al hadt hij noch soo swarten rock, nu al sijn creatueren moeten schuyren. helpt nu malcander uyt de noot, u valsheyt leyt te claer en bloot, men sal u moris leren, 'k wil't u sweeren. Comt jongeheer Jacob aen jou gat o dominee lambert, boven dat, wat helpt al u morren en cnorren. Nu ween, och beste Lammers ween, is doch u hart geen enckel steen, gij moet u gat oock schuyren, uyt ons muyren!

Finis

Bijlage 2: *Paapen Hommeles*

Paapen Hommeles
geduerende de Vacante Plaats van de Luiterse Predicstoel tot Amsterdam

Mannen een Officij open
Kijck hoe dringt er elck na toe!
d'een soeckt d'ander voor te lopen,
hem te wringen uyt de schoe.
'T is geen wonder; sulck een vetje
valt niet alle dagen veur
daarom Heere wacker setje
dringter met jou koppen deur
want het moet doch iemant wesen
elck die krijgt sijn gunsteling
maar ick hoor een twist geresen
over seker jongeling
daar d'eerwaarde Kercken vaden
meestdeels waren in vereent,
'k sie de outste paap vergadren
vast zijn sinnen: ja hij weent
dat hij sien moet door dit kies
onsen Kerck haer wissen val,

Ja hij salt gedult verliesen
hoor eens! hoe hij kermen sal
Och! segt REYMER OOM van Norden
wacht jouw voor dem wesling doch
't is een ketter (wat schalt worden,)
oetgebroot von slangenspoch
daar ons KARSPEL so viel jären
mit gequalstert is geweest
ont mi kost heft grise hären
jou to suvren van dat beest
wel wat dunckje van die streijer
dats een rechte luteraan
'k ben daarom soo veel te bleijer
anders 't was met ons gedaan,
Maar om de Oldenburgse vriden
Soo met list te doen verdriet
't geltje haar vant hart te binden
tut! 't zijn Moffen; dat is niet

Vrinden, wil je d'oorzaak weten
 DOMINE, die wort al out
 syn consciënti is vesleten
 en de liefde die verkout
 want sij is al soo vol gaten
 wat'er voorkomt bruyter deur,
 Al het flicken mag niet baten:
 want hij krijgt vast scheur op scheur
 daarom sal hem Godt vergeven
 en die troost ons allegaar
 die op zijn genaâ moet leven
 'k ben bedroeft daarom (voorwaar)
 J'hebt geen beterschap te hopen
 want sijn jaren brengen't meê
 en den hemel staat al open
 voor zijn ZIEL dies weest te vreê
 HEIJNTJE BRIJBECK; dats een wonder
 van een Confessionist
 maar: hoe vaart hij? leijt hij onder?
 'k wed hij hem van spijt bepist
 nu hij siet dit bloetje stijgen
 neffens hem den Cansel op
 't is onmooglijck om te swijgen
 nou vaar! huijl eens uijt jou krop
 maar voor mij ick souje Raaden
 mits j'een lelijck hantje hebt,
 van te schelden smelen smaden
 datje't beekje wat versnebt
 Want dit is geen liefdens teken
 daarje soo van preeckt op stoel,
 datmen altijt de gebreken
 van Jan Hagel stelt ten doel
 Kijckt eens in jou boesem maatje
 ofjer niet al meê wat siet
 want daar gaat een koddig praetje
 dat van jou sou sijn geschiet,
 hoe een seeker weeuwenartje
 (na dat mijn is onderrigt)
 jou eens aansprak voor een jaartje
 maar quam bij de Droes te bigt,
 om een seecker jonge vrijster
 nu jou Respective vrouw
 Die hem dochte .... maar de plijster
 wat kreeg hij bescheijt van jouw
 wel Confrater; 't sou niet lijken,
 't meijse is noch veel te jong
 Zagt je moeder niet na kijken,
 of je reydt op iders tong
 't waar jou niet dat eijer eeten,

maar je wout'er meê na bet
 Foey! ik zou het niet vergeten,
 hadje mij die toot geset.
 Nu je bent een aardig paartje
 ik bekent je lijckter wel
 want je bent nou man en vaartje
 dubbel kermis inde Hel
 Maar je moet oock dit weer hooren
 door jou malle houwelyck
 hebje veel Credit verlooren
 't lijckt niet! foey 't is uyt de keijck,
 men seijt hij kon grootvaar wesen,
 is dat PREDICANTEN werck?
 daarom raad ick jou mitsdesen
 maakt geen twist meer inde kerck.
 NICKJE HENDRICX; wel wat dingen
 hoor ick wilje 't vosje meê
 laten uyt de mouw al springen
 wat? dit komt niet wel ter sneê
 'k raajou als een vrient dan wagje
 datje wesling laat met rust
 wantje weet wel (loose hagje)
 hoeje 't mee al hebt verbrust
 't is ons hier niet heel vergeten
 hoe je jou te Leijden droeg
 Daar'je oproerig en vermeten
 de gemeente in onrust joeg,
 Soo je maar begint te roeren
 't allerminste 't synen last
 'k salje soo jou backhuys snoeren
 en jou komen op jou bast
 datje na jou staart sult springen
 'k geef het dan jou in inje (sic) keur
 want wij weten al jouw dingen
 wilje wel doen; wagtjer veur,
 HELP; dits weer een Nieuwe dryver
 St. JERONIMUS, ick schrick
 Och: je bent soo n' trouwe schryver
 voor 't geloof van't heijntje pick
 want je kent des duyvels aartje
 beter, als dit jonge goet
 hoe sijn macht sit in syn staartje
 je hebt beget g'lyk: hou moet
 vegt nu niet meer tegen schimmem
 gun die rust, soeck beter lof
 want je siet de stoel beklimmen,
 weêr een vande selve stof,
 Luckt jou dat je raackt wel varder
 weetje wat ick seggen wil

in dees groote schaapstal harder
 gut; hoe draaijde dan de spil
 Jeê hoe wou jou schoon vaar kraayen
 want hij snuyfter braaf op uijt,
 dat je meê, maar sacht ick raaje
 datje me niet schelmt noch guijt,
 (want ick kan dat niet verdragen)
 Als je jouw Collegea deê
 die onnosel maar quam vragen
 of je vaartje niet al meê
 na t' officij stollisteerde (sic)
 dat hij 't hooren seggen hadt
 neen! ick loof niet ghij begeerde,
 't Prekerschop van dese stadt,
 even als de vos de druyven
 die hem stonden veel te duer
 om te krijgen; weg ging schuijven
 'k magse niet se sijn te suer,
 doch soo't ongeluck quam te beuren
 (dat den hemel hoop ick stuyt)
 'k wed de backer gaf van treuren
 twintig koeckjes om een duijt
 Siet soo ysljck sout' hem smarten
 daarom dunckt mij het is best
 en ick wensch het jou van harten
 datje daar blyft in jou nest,
 Daar komt noch een dorrippaapje
 en pickt mee al op de man
 kom kom: je moet meê een schraapje
 van mij hebben uijt de pan,
 Segt mij eens de regte waarheyt
 Soete PIETJE TE SARDAM
 sonder liegen dat het klaar leijt
 hoeje tot die dwaasheijt quam
 'k mag het eensjes sien te raden
 wat salt't gelden soo'k het vind
 alsje't maar niet neemt ten quaden
 dan is't wel mijn soeten vrind,
 is't soo seer wel om te weeren
 nieuwigheden uijt de kerck
 als om mée te Compareren
 voor een vechter in het perck,
 vande best gespoorde hanen,
 en te kraeyen als de rest
 omje soo een weg te banen
 tot wat beters; doeje best
 souje oock wel willen ruijcken
 denck ick aan dit leckre speck
 daarmen af wort glat van buijken

wat een struijf vent! wordje geck?
 Smijdatd vrij uijt jou gedachten,
 want het wort hier noijt jou beurt,
 ofje sou wel harper slachten,
 die in't lazarus huys bespeurt
 hoe de sotsste vande sotten
 om de ingebeeelde waan
 van zijn graaflykheyt hem spotten
 siet! soo sou't jou mee al gaen,
 't moeten beter vreyers wesen
 voor soo n'kostelycken bruijt
 want s'er niet ligt laat belesen
 van een haring sonder kuijt,
 LOUÏJE LUBECX, dat sou beter
 lijken! hadt maar willen gaan
 Die draagt rabbies aan een veter
 en brengt OUTVAARS opde baan
 bij DOZIJNEN, om te wysen
 dat hij wel is gestudeert,
 Ja! een man ick moet hem prijsen
 die al schier is door geleert
 PAULUS had haast moeten wijken
 soo veel stemmen: had die man,
 maar hij ging'er doch mee stryken
 en ghy staat en keyckt het an,
 Maar wie weet hoe't jou moet spijten
 dat dit haantje net van kam,
 dieje hem dagt af te byten
 helder opkraeijt 't amsterdam
 wilje somtijts noch eens hooren
 of hij kraeijt de rechte trant
 steeckt dan inde wint je Ooren
 als hij aan de waterkant,
 naarstig ons staat 't onderwysen
 inden tempel aan het Tij
 'k wed je hoort den ECHO reysen
 sonder twijffel aan jouw Zij,
 daar kont ghij dan jou na schicken
 als je bent melancolieck
 en jou herssens mee verquicken
 als die syn van weys-weyt sieck
 Doch wilje om vergifnis smeken
 hem dieje hebt in d'eer verkort
 'k zal 't dan soo sien te besteken,
 als ick eens DIACON wort
 datje meê raackt op het leijtje
 van de Nominatie vaar
 weest dan soetman en verbleijtje
 anders kijck ick na een âar

'k had gedagt noch iets te schryven,
 van een paapje uijt het sticht,
 maar ick sal het laten blyven,
 'k ben nu anders onderricht,
 want daar is voor jou gebeden
 datje gants niet schuldig zijt,
 daarom laat ick het met reden
 en ick ben daarom verblijt,
 'k keer dan tot de tempel uylen
 martinisten! maar in scheyn
 scheldende voor melck muylen,
 die niet groot gebaart en zijn,
 wat sou desen keffert maken
 jongens daar geen pit in is
 souden die ons weyser maken,
 met haar preken: Och dats mis,
 benje niet een party sotten
 datje oordeelt nade baart,
 wel! wie sou met jou niet spotten
 want je bent het dubbel waart,
 'k salje een sillogismus leeren,
 je moet keijken ofse sluijt
 Al wat baart heeft moetmen Eren

Let eens! hoe't sal komen uijt
 NOORTSE BOCKEN hebben baarden
 vatje't nou! 't is maar uijt jocks
 alsoo schoon als ons bejaarde
 PRAESES! ergo dan goet bocks.
 nu 'tis altijt wis en seecker
 datje dan bent goet martijns,
 'k hoorde noijt van eenig preker
 dat; dat goetje is Calvijns
 Wel dan Wesling siet wat schapen,
 dat hier al te weijden zijn,
 die niet doen, als maar te rapen,
 uijt jouw leringen fenijn,
 en terwijl ghij staat int preken,
 en de sondaars toont haar straf
 sij uw vast een moortmes spreken
 dat ghij meê vroeg raackt int graf
 maar ick hoop de Heer sal geven,
 dat die noch met schaamte sien
 u gesontheijt en lang leven,
 Doch zijn wille moet geschien,

FINIS

Bijlage 3: *Gelegenheidsgedichten rond de Alphense varkensstrijd*

Pugna concionatorum quorundam cum porcis

Memorare fas sit, proelium praconibus
 Verbi sacrați, quale cum porcis fuit.
 Nonnulli eorum, non verentes invidô
 Theoninoque dente passim rodere
 Cartesiana digna cedro dogmata,
 Et quae celebris Christiano prodidit
 Coccejus orbi scripta, quo calumnias
 Dirumque virus, et Thijestae preces,
 Suamque totis excrearent faucibus
 Iram, sodalis congregati in aedibus
 Istis diebus, sacra Sancti Spiritus
 Quibus coluntur, nescio quo Spiritu
 Ducti, repostô vina promunt dolio,
 Plenisque sese poculis ingurgitant.
 Quid accidit? dum maximorum laudibus
 Sic obstrepunt virorum, in horrendum nefas
 Occidere fratres, Forte murus aedium
 Ab ingruente nuper atro turbine

Gevecht van enkele predikanten met varkens

Laat mij mogen vermelden hoe de strijd verliep van enkele verkondigers van Gods woord met varkens. Enkelen van hen schrokken er niet voor terug met jaloerse laster overal de loffelike cartesiane leerstellingen af te kammen, en aan de geschriften die de befaamde Coccejus aan de christenheid heeft geschonken. Zo braakten ze volop hun smaad en het gruwelijk gif van hun vervloekingen en verwensingen van Thyestes en hun eigen toorn uit hun hele muil. Samengeschoold in de kerken op de dagen, waarop de Heilige Geest wordt vereerd, geleid door een of andere Geest, halen ze wijn tevoorschijn uit een ver weggestopt vat, en ze zuipen zich lam met volle bekens. Wat gebeurt er? Terwijl ze zo aan het schreeuwen waren en de lof van de grote mannen zongen, doodden ze de broeders, een afschuwelijke mis-

Rimas agebat, quumque porcorum greges
 Pulsui Subulco subsequente accurrerent,
 Pronoque rostro sternerent sibi viam
 Hac transiere, grunniente murmure,
 Hortique honorem flosculosque sumtibus
 Magnis coëntos destruunt. Sed exstitit
 Hoc interim fatale porcis pasuum:
 Nam, quod vel omnes rideant, tumultibus,
 Hisce, excitata tota Mijstarum cohors
 Dulci Lyoeo madida, et furoribus,
 Minisque multis in Leones mortuos
 Iraque plena, tanquam ab imo Tartaro
 Uno impetu domo se foras proripit.
 Aptantur enses dexteris, mox undique
 Stricti coruscant, itur obviam, bene
 Disposita Phalange setoso gregi.
 Pugnatur; estque nulla pugnandi mora,
 Ut quaeque sus occurrit, armata manu
 Arcetur, atque haec arma non servant modum,
 Donec fugatis caeteris, vel quatuor
 Vel tres, cruenta caede confectae jacent

Heu scena tristis! non lubet subjungere
 Quid porro factum, quid mali secum haec vehat
 Porcina strages, quasque poenas hi boni —

Viri merentur, queis subulci jam parant,
 Summo Profecto nominum dispendio,
 Formare litem. Mente dejectos sua
 Fuisse credam, et lege supremi Jovis,

(Qui non multa sic abire scommata
 In innocentes aut probos unquam sinit)
 Ejusmodi quid contigisse caetui
 Hinc misello, dum student Cartesium
 Vanisque suggillare Coccejum modis —
 Quo quicquid odii, quicquid irarum fuit
 Dementiae(v)e vel maligni spiritus
 Istius instar, Gergeseno in littore
 Discursitantis, pectoris sani parum,
 Ut sacra nobis tradiderunt Biblia,
 Compesceretur inque porcos transeat

Calliopius recensuit

daad. Misschien kreeg de kerkmuur een scheur van de zojuist aanstormende zwarte menigte, en terwijl de zwijnenkudden aan kwamen rennen en de zwijnenhoeder op de voet volgde en met open bek zich een weg baanden, gingen ze knorrend en morrend hierlangs, en vernielden de bloeiende tuin en de bloemen die voor veel geld gekocht waren. Maar deze weide bleek dodelijk voor de zwijnen, want waar iedereen wel om moet lachen, door dit lawaai opgeschrikt, stormt de hele troep priesters, volgegooid met Bacchus' sap en in extase, en met veel dreigementen tegen de dode Leeuwen en woedend, als uit de muil van de onderwereld in één stormloop uit de kerk naar buiten.

Zwaarden worden omgegorgd, die weldra getrokken worden en overal blikkeren. Ze gaan erop af, goed opgesteld tegen de slaglinie van de borstelige varkenskudde. Het gevecht begint. Ze beginnen onmiddellijk te matten. Overal waar een zwijn naar voren stormt, wordt hij gewapenderhand tegengehouden, het is een mateloos felle strijd, totdat de anderen verjaagd zijn en er zelfs drie of vier in het bloedbad morsdood op de grond liggen.

Ach, wat een droevig gezicht! Ik wil liever niet vertellen wat er daarna gebeurde, wat voor ellende deze varkensslachting met zich meebracht, en wat voor straf deze goede ...

De mannen verdienen het, tegen wie de zwijnenhoeders zich nu voorbereiden, werkelijk met het grootste verlies van hun naam, om de strijd te beginnen. Ik zou denken dat ze van zinnen beroofd zijn en van de wet van de hoogste Jupiter (die niet toestaat dat veel scheldwoorden ooit zomaar gericht worden tegen onschuldigen of braven) en dat iets dergelijks daarna de arme groep is overkomen, terwijl ze bezig zijn Descartes en Coccejus tevergeefs te bespotten ...

Ik hoop dat daardoor alle haat, alle toorn, net als die waanzin of kwade genius op de kust van het gebied van de Gerasenen heen en weer rennend, van een bezetene zoals ons de Heilige Schrift heeft overgeleverd, bedwongen wordt en in de zwijnen overgaat.

De zoetgevooisde heeft dit kritische gedicht gemaakt.

vert. Jan Bloemendal

Varckemoort, of de Dwalende, Clagende Varckens-geesten over haer ontydige Doodt. Met de antwoorden van die geene, aan wien sij haere clachten sijn offerende. Gedruckt in 't worteljaer 1674 met kwibbelige letters naest de Capel, onder de Roseboom. Van Rijn, *Atlas van Stolk*, iv, p. 149-151.

- De geesten   Helaes, wat droeve val heeft noodlot ons beschoren
T'schijnt wij affcomstig sijn, off Charthesiaens geboren
Dat ons geen voetian off Bachus heer mag sien
Elendig sijn wij recht, wat heeft het te bedien
- Response   Vraegt gij, wat het beduijt, ik sal u antwoord geven,
Wat reden dat het sijn, die u kosten het leven
Maer eer ik antwoord geeff, mag ik u vragen off,
Hoe gij dus stoutelijk dorst treden inden hoff.
- De geesten   Ons aengeboren aert streckt stadig tot het soecken
Van wortels en van peen dies wij na alle hoecken
Ons hebben toegevoegt en meenden dat dit was
Een plaets(e) waar dat groeijt, sodanig een gewas
- Response   Elendig als gij sijt, gij hebt gehoort van peenen
En meende 't was sulc cruijt, maar peenen doet u weenen
Peenen dat is de rechte naem van onzen hoffman fijn
Die u en uwen geest dus dwalende doet sijn.
- De geesten   Wel hebben wij hierdoor dan soo veel quads bedreven
Dat men dus wredelijk ons moort en brengt om 't leven
Off geeft haer ons geknor in 't een of 't aer verstoort
'T oet wesen, want soo drae s'ons sagen 't was sa voort
En vloden om ons lijff, als hongerige zielen
Met moord en sijdgeweer en quamen ons vernielen
- Response   Spreekt gij van haer verstoort, dat heb je wel te recht
Want sij doen op dien tijd voor een verstorvene knecht
Heel besig met malkaer daer mosten besoigneren
Hoe sij dees Hoffman fijn, in dien 's knecht plaets met eeren
Te kuyppen souden sien, en in hun broederschap
Te brengen schoon dat hij daer toe is vrij wat slap.
- De geesten   War segt gij, waren sij heel besig doen met kuyppen
Neen, neen 't was vrij wat aers, k gelooff gij meent met suijpen
Want doen sij als'verwoet, nae ons toe quamen ras
Brack een dees kuyppers ik meen suijpers nog een glas.
- Response   Dat 's wat, gij hebt gelijk, sij waren doen ook besig
Om op het goed succes een glas te maken ledig
Van seker boek bij een van dese broers gesticht
Tegen de Sociniaan, mij dunckt het hiet bericht
Wel, heb je dat gehoort, 't spreekwoort seijt domme verken
Gij sijt het seper niet, dat blijkt wel aen u werken.

- De geesten (Ey), Vraeg je van 't gehoor, wij weten nog wel meer
 want doe de boo daer quam, soo seij er seker heer
 'K wil Rooseboom niet melden gij sult terstond vertrecken
 Want tredje aan dees schreeff, ick slae je hals en necken
 Aen-stucken, off aen tween daerop hij bruijde toe
 Wat sou dien man daer doen, hij ging want wiert dat moe.
- Response Wat quam de boo daer doen
- De geesten Hij wou se gaen bekeuren
 Dat sij soo sonder ceel ons hadden gaen verscheuren
 En soo 't de pachter wist, sij quamen soo niet vrij
 Want die s'lans recht ontsteelt, is dt geen dieverij
 Maar off eijlaci nu ons geesten al gaen suchten
 'T Streckt d'een maer tot vermaek en d'andere tot cluchten
 Dus ons geen beter raed op aerde can geschien
 Als dat wij onse clacht self aen ons Heer gaen bien
 Want soo hij sulcx hoort, hij helpt ons weer in eeren
 Al sou hij, schoon de vrede, weer oorlog declareren
 Dog wij versoecken u als ons getrouwen vriend
 dat gij ons nog voor't laetst in dese saek eens dient
 Versoeckt aen haer off sij maer volgens haer gewissen
 Voor ons verstorvene nog willen doen zielmissen
 Soo sullen wij gerust ende sonder meerder haat
 In 't Binnenst van ons maag vergeten dees misdaad.
- Response Zielmissen doen sij niet, off't waer in andere saken
 Als voren is geseijt, off om gasterijen te maken
 Want d'een niet knielen can, of is daer voor te groots
 Heeft somtijds podagra, off, soo men seijt, de roos
 Dog 't sij dan hoe het wil, 't sij varckens, off 't sij geesten
 'K Vertel't maer voor een droom en varckens sijn maar beesten
 Adieu dan altemaal
- De geesten Maar hoor nog eens een woort
 En hebt gij van de varkensmoorders niet gehoort

Kopij-aanwijzingen

De volledige kopij-aanwijzingen zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris (F. Dietz) of te vinden op internet: <http://www.let.uu.nl/nederlands/nlren/werkgroep17>.

De kopij dient te worden ingeleverd op drie uitdraaien (prints), waarbij de kopij-aanwijzingen in acht zijn genomen. Tevens ontvangt de redactie graag een digitaal bestand met de tekst (per e-mail of op cd-rom). Graag vermelden welk tekstverwerkingsprogramma gebruikt is.

De kopij moet op één zijde van het papier (A4-formaat) worden geprint, met dubbele interlinie en een linker- en bovenmarge van ten minste drie cm.

De bijdragen dienen gesteld te zijn in de voorkeurspelling. De titel van de bijdrage wordt bovenaan tegen de linkermarge geplaatst, met daaronder de naam van de auteur(s).

Bij elk artikel dient op een apart blad een samenvatting van ten hoogste 100 woorden te worden gevoegd in het Nederlands en het Engels.

Het gebruik van ‘tussenkopjes’ wordt aanbevolen. Nieuwe alinea’s springen links in. Een nieuw tekstgedeelte begint met twee regels wit. Citaten moeten tussen enkele aanhalingstekens worden geplaatst, citaten binnen citaten tussen dubbele. Citaten van meer dan drie regels worden aangegeven door na twee regels wit het hele citaat een tab te laten inspringen. In dit geval blijven aanhalingstekens achterwege. Verzen moeten als verzen worden geciteerd. Ook hierbij geldt dat het hele citaat een tab moet inspringen. Citaten die niet in de Nederlandse, Duitse, Franse of Engelse taal zijn gesteld, dienen vergezeld te gaan van een vertaling.

De nootcijfers worden in superscript weergegeven en dienen na de afsluitende punt of (punt)komma geplaatst te worden.

De namen van boeken en tijdschriften worden gecursiveerd, de titels van artikelen moeten tussen enkele aanhalingstekens worden geplaatst. Behalve in de signalementen hoeft de naam van de uitgever niet te worden vermeld.

- Voorbeeld artikel: B.C. Sliggers, ‘De leden van Democriet’, in: B.C. Sliggers (red.), *De verborgen wereld van Democriet. Een kolderiek en dichtlievend genootschap te Haarlem 1789-1869*, Haarlem 1995, p. 134-154.
- Voorbeeld boek: P.P. Schmidt, *Zeventiende-eeuwse kluchtboeken uit de Nederlanden*, Utrecht 1986, p. 26.
- Voorbeeld reeds vermelde literatuur: Schmidt, *Zeventiende-eeuwse kluchtboeken*, p. 139.

Indien het artikel van illustraties wordt voorzien, graag duidelijke (of originele) illustraties aanleveren (vrij van rechten), de onderschriften op een apart blad opnemen.

Onderschriften en illustraties moeten worden voorzien van een nummer. Instructies voor het aanleveren van digitale illustraties zijn te vinden in de volledige kopij-aanwijzingen. Op de uitdraai in de marge dient te worden aangegeven waar de betreffende illustratie moet komen.

Door de redactie aanvaarde kopij geldt als drukklare tekst. Wijzigingen, anders dan verbetering van zetfouten, kunnen de auteur in rekening worden gebracht.

De zeventiende eeuw

JAARGANG 25 · 2009 · NUMMER 1

INHOUDSOPGAVE

- I Van de redactie
- THEMADOSSIER: WOORD EN BEELD ALS WAPEN: NIEUWS EN
PROPAGANDA IN DE ZEVENTIENDE EEUW
- 2 Els Stronks · Gewapende vrede. Woord, beeld en religie in de Republiek
- 26 Juliette Groenland · Toneel als pamflet? *De Princeps Auriacus sive Libertas
Defensa* (1599) van Caspar Ens
- 39 Kornee van der Haven · Voorzichtige propaganda in twee Amsterdamse
vredespelen
- 53 Paul Rijkens · Images of William of Orange and Philip II on horseback:
same message – different meaning
- 73 Henk Borst · Broer Jansz in Antwerpse ogen. De Amsterdamse couran-
tier na de slag bij Kallo in 1638 neergezet als propagandist
- 90 Joke Spaans · De pen als wapen? In handschrift circulerend satirisch rijm-
werk over kerkelijke conflicten in de late zeventiende eeuw
- ARTIKELEN
- 112 Eddy Grootes · De dichter en de edelman: Pieter Corneliszoon Hooft en
Wessel van den Boetzelaer
- 120 Christian Laes en Toon Van Houdt · Over Goten, Germanen en indianen:
de controverse Grotius-De Laet
- 137 Mededeling: De Tuin der talen. Voorstelling en beschrijving van het
digitalisatieproject <http://tuin-der-talen.wik.is>>
- 141 Recensies
- 154 Signalementen
- 163 Personalia